

De Ottomanen

MARC DAVID BAER

**DE
OTTOMANEN**

Khans, keizers en kaliefen

Vertaald door Gretske de Haan,
Aad Janssen en Fennie Steenhuis

Nieuw Amsterdam

Voor Esra, Azize en Firuze

Oorspronkelijke titel *The Ottomans. Khans, Caesars, and Caliphs.*

Basic Books, an imprint of Perseus Books, LLC, a subsidiary
of Hachette Book Group, Inc., New York

© 2021 Marc David Baer

© 2023 Nederlandse vertaling Aad Janssen, Fennie Steenhuis en
Gretske de Haan / Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Shreya Gupta

Omslagbewerking bij Barbara

Omslagbeeld © Worcester Art Museum / Jerome Wheelock Fund /

Bridgeman Images

Foto auteur © Simon Ornstein

NUR 680/685

ISBN 978 90 468 3095 6

www.nieuwamsterdam.nl

Waar zijn de dappere vorsten over wie ik heb verhaald,
Die zeiden: 'Mij hoort de wereld toe'?
Het ongeluk heeft hen getroffen, de aarde heeft hen verzwolgen.
Wie erft deze vergankelijke wereld,
De wereld waar mensen aankomen, en weer weggaan,
De wereld die eindigt in de dood?

– *Het boek van Dede Korkoet* (middeleeuws epos)

Inhoud

Opmerking van de auteur 9

Kaarten 10

Inleiding: De witte vesting 17

- 1 Het begin: Gazi Osman en Orhan 29
- 2 De sultan en zijn bekeerde slaven: Murat I 46
- 3 Het herstel van de dynastie: Bayezid I, Mehmet I en Murat II 61
- 4 Overwinning op het Tweede Rome: Mehmet II 78
- 5 Een vorst van de Renaissance: Mehmet II 98
- 6 Een vrome leider met vijanden in eigen land en daarbuiten: Bayezid II 111
- 7 Grootsoheid: Van Selim I tot de eerste Ottomaanse kalief,
Soleiman de Grote 128
- 8 Sultans als redders 154
- 9 Het Ottomaanse Tijdperk van de grote ontdekkingen 159
- 10 De 'Ottomaanse Weg' is de juiste weg 179
- 11 Harem betekent huis 193
- 12 Bebaarde mannen en baardeloze jongelingen 216
- 13 Ottomaans zijn, Romeins zijn: Van Murat III tot Osman II 226
- 14 Terugkeer van de Gazi: Mehmet IV 252
- 15 Een joodse messias in het Ottomaanse paleis 268
- 16 Het tweede Beleg van Wenen en de zoete wateren van Europa:
Van Mehmet IV tot Ahmet III 280
- 17 Hervormingen: Doorbreking van de opstandencyclus, van
Selim III tot Abdülaziz I 304
- 18 Repressie: Een moderne kalief, Abdülhamit II 335

- 19 De blik naar binnen: De Ottomaanse Oriënt 351
20 De dynastie redden van zichzelf: Jonge Turken 363
21 De genocide op de Armeniërs en de Eerste Wereldoorlog:
Talaat Pasja 387
22 Het einde: Gazi Mustafa Kemal 415

Slotwoord: Het Ottomaanse verleden leeft voort 423

Dankwoord 429

Lijst van Ottomaanse heersers en hun regeerperiode(n) 431

Noten 433

Register 485

Opmerking van de auteur

Om dit boek zo toegankelijk mogelijk te maken, zijn Ottomaanse en Turkse namen in de moderne Turkse spelling weergegeven.

Afwijkende Turkse letters en hoe ze worden uitgesproken:

c als *j* in John

ç als *tsj* in tsja

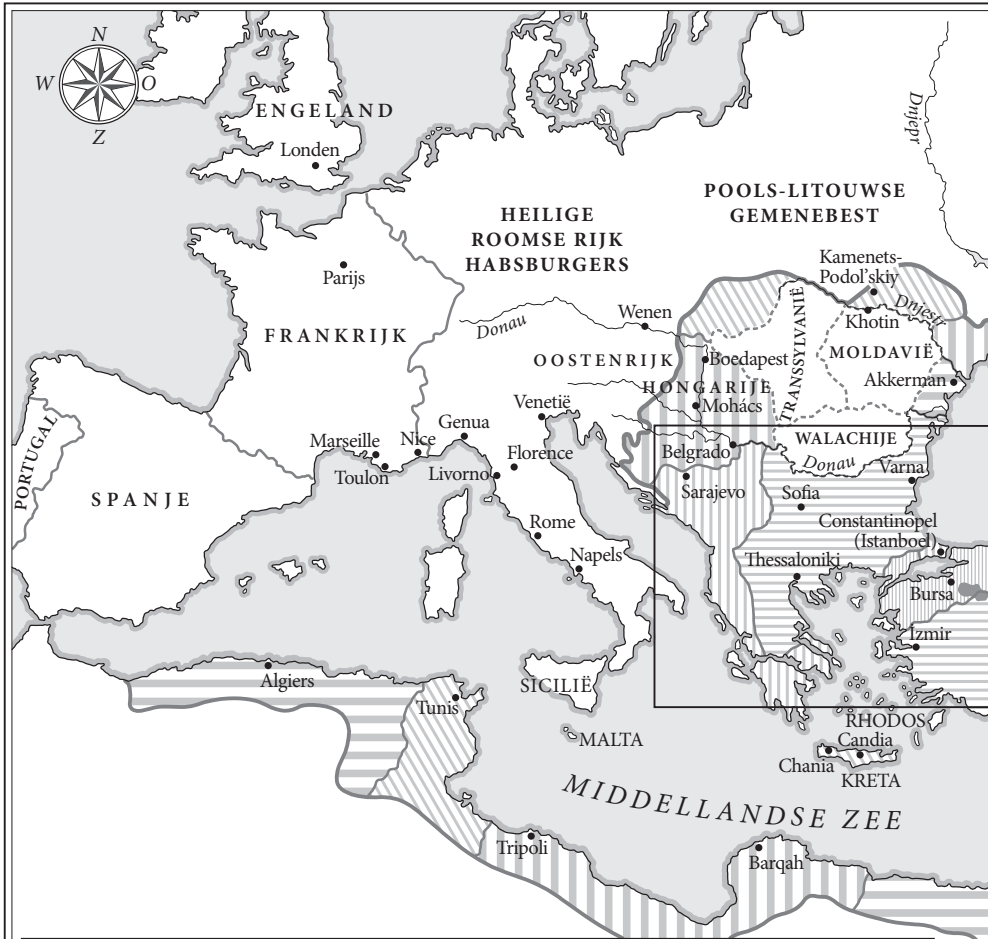
ğ verlengt alleen de klinker die eraan voorafgaat

ı als *i* in nipt

ş als *sj* in sjezen

Istanboel of Constantinopel? De naam Constantinopel werd ook door de Ottomanen gebruikt, maar usance is om die naam te hanteren voor de periode vóór de verovering door de Ottomanen, in 1453, en daarna Istanboel te gebruiken, een naam die is afgeleid van het Griekse *stin poli* (naar de stad). Pas na de val van het Ottomaanse Rijk en de geboorte van de Turkse republiek, in 1923, werd dit de officiële naam van de stad.

De Ottomanen gebruikten de term ‘Anatolië’ voor wat wij Klein-Azië noemen. Die conventie wordt in dit boek gevolgd. Wat wij de Balkan noemen, werd door de Ottomanen *Rûmeli* genoemd (het land van de ‘Rûm’ – de Romeinen). In dit boek wordt doorgaans Zuidoost-Europa aangehouden.

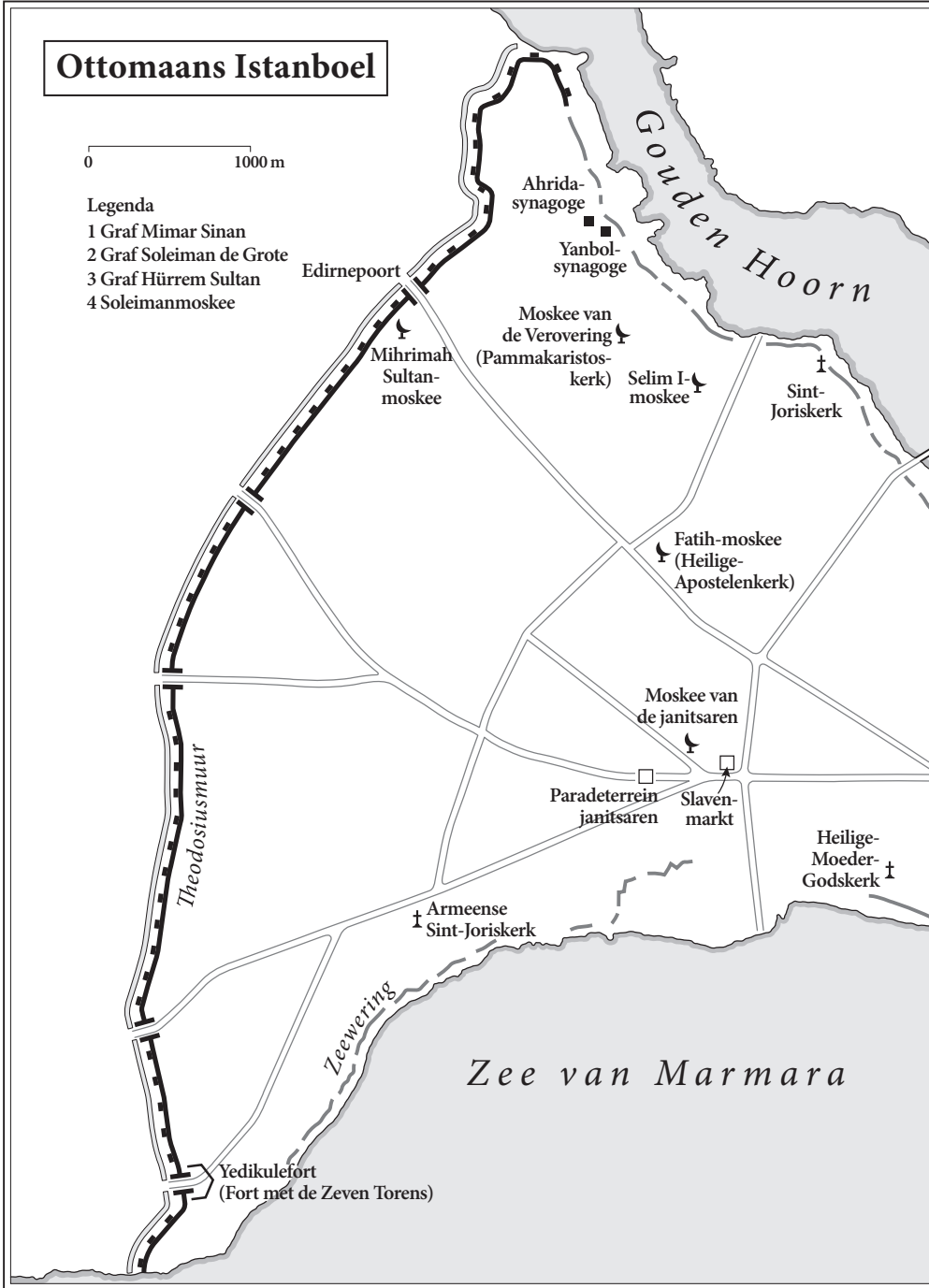

Ottomaans Istanboel

0 1000 m

Legenda

- 1 Graf Mimar Sinan
- 2 Graf Soleiman de Grote
- 3 Graf Hürrem Sultan
- 4 Soleimanmoskee

Het Ottomaanse Rijk na 1878

 Ottomaanse Rijk

Inleiding

De witte vesting

Historici staan bekend op hun liefde voor kaarten, die niet alleen de fysieke contouren van een onderzoeksgebied aangeven, maar ook de ambitieuze instelling van de makers ervan. Meer dan twintig jaar geleden was ik voor mijn eerste boek onderzoek aan het doen in de bibliotheek van het Topkapıpaleis in Istanboel. De kleine bibliotheek, niet toegankelijk voor de horden toeristen die er zes dagen per week in het paleis rondlopen, was een plezierige, rustige plek. Hij bevindt zich in een voormalige gebedsruimte van een kleine, uit rode baksteen opgetrokken moskee die Mehmet II in de vijftiende eeuw heeft laten bouwen. De muren zijn bekleed met felblauwe tegeltjes, versierd met ingewikkelde groen-met-rode bloemenpatronen. Op een klein paneel is de Kaäba in Mekka afgebeeld, het zwarte, vierkante heiligdom dat de heiligste plaats van de islam is. Er was een tafel voor mensen die onderzoek wilden doen en een tweede voor toezichthouders. In de winter was het er ijskoud, omdat er geen verwarming was en de elektriciteit het vaak niet deed. Om te kunnen schrijven of op je laptop te kunnen werken moest je dunne leren handschoenen aan, of gewone handschoenen met afgeknipte vingers. In de zomer was het er drukkend heet en vochtig, en ook donker, omdat de luiken dicht waren gedaan om zonlicht, stof en lawaai buiten te sluiten.

De leeskamer had één groot voordeel, want een deur leidde naar een van de rijkste verzamelingen manuscripten ter wereld. Alleen de bibliothecarissen mochten daar komen. Maar je moest je wel grondig hebben voorbereid. Je kon niet gewoon elk waardevol werk uit het verleden opvragen. Een Armeense, Griekse of Hebreeuwse tekst uit de persoonlijke bibliotheek van Mehmet II, om maar iets te noemen. Onderzoekers moesten ruim van tevoren opgeven wat ze wilden inzien, en hun verlanglijstje moest worden goedgekeurd door drie Turkse ministeries: Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken en Cultuur.

Je kon niet halverwege een zijpad inslaan. Gewoonlijk las ik Ottomaanse kronieken uit de zeventiende eeuw. Soms zat daar een donkerrode leren band omheen, soms waren ze gerafeld of door insecten aangevreten, soms waren ze geschreven op papier dat was voorzien van gemarmerde krullen en was de tekst versierd met letters in bladgoud. Wat een romanschrijver ooit schreef over een andere bibliotheek gaat ook op voor deze leeskamer: 'Boeken en stilte vulden het vertrek en er hing een heerlijke rijke geur van leren banden, vergeleend papier, schimmel, een vreemde zweem van zeewier en oude lijm, geheimen en stof.'¹

Al voelde ik wel een steek van jaloezie als andere onderzoekers een met gouden letters versierde Seltsjoek-koran kregen of een uit de zestiende eeuw daterend exemplaar van het *Boek der Koningen* van de Perzische dichter Ferdauci, beide voorzien van prachtige geschilderde miniaturen, maar die verbleekten bij wat ik een keer te zien kreeg dankzij een Japanse filmploeg die een documentaire maakte over Aziatische zeevaart. Toen ik de vijfhonderd jaar oude, weelderig gebeeldhouwde moskeedeur opendeed, zag ik wat er nog over was van Piri Reis' beroemde kaart uit het begin van de zestiende eeuw, waarop Spanje en West-Afrika te zien waren, de Atlantische Oceaan, de Cariben en de kustlijn van Zuid-Amerika, badend in fel kunstlicht.

De Turkse bibliothecarissen, hun handen in witte handschoenen gestoken, rolden het gazelleperkamant voorzichtig uit. Centimeter voor centimeter gleed de camera langs de kostbare, zorgvuldig uitgetekende details. Op eigen initiatief had Piri Reis, een voormalige zeerover die later admiraal van de Ottomaanse vloot zou worden, een van de eerste kaarten van de kust van de Nieuwe Wereld getekend. Hij was uitgegaan van een verloren gegaan origineel van Columbus en had zelfs gepraat met een man die tot Columbus' bemanning had behoord. Om voor de sultan een van de volledigste, nauwkeurigste kaarten ter wereld te kunnen maken, had Piri Reis oude ptolemeïsche kaarten bestudeerd, en ook Arabische uit de Middeleeuwen en Portugese en Spaanse kaarten uit zijn eigen tijd. De Ottomanen zagen zich als heersers over een uitgestrekt imperium, dat zich in de strijd om de zeeën van Egypte tot aan Indonesië kon meten met de Portugezen. Om die reden wilden ze op de hoogte blijven van de nieuwste West-Europese ontdekkingen. Waarom zijn al die betrekkingen in het Westen van nu niet beter bekend? Hadden de Ottomanen meegedaan aan wat wel het Tijdperk van de grote ontdekkingen wordt genoemd? Welke rol hebben ze gespeeld in de geschiedenis van Europa en Azië?

Net als de taal die er gesproken werd, was het Ottomaanse Rijk (ca. 1288-1922) niet alleen maar Turks. En er woonden niet alleen maar moslims. Het was geen Turks rijk. Net als het Romeinse Rijk omvatte het vele etniciteiten, talen, rassen en religies. Het strekte zich uit over Europa, Afrika en Azië en overlapte voor een deel het gebied waarover de Romeinen hadden geheerst. Vanaf 1352 tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog beheerste het Ottomaanse Rijk delen van Zuidoost-Europa en op het hoogtepunt omvatte het bijna een kwart van Europa. Van 1369 tot 1453 functioneerde de Byzantijnse stad Adrianopel (het huidige Edirne), gelegen in het Zuidoost-Europese Thracië, als de tweede zetel van de Ottomaanse dynastie. Constantinopel, de hoofdstad van het Oost-Romeinse Rijk – ook wel Byzantium genoemd, naar het Byzantijnse Rijk – fungeerde vanaf 1453, het jaar waarin de stad werd veroverd, bijna vijf eeuwen als de Ottomaanse hoofdstad. De stad kreeg zijn huidige naam Istanboel pas in 1930, zeven jaar nadat op de puinhopen van het Ottomaanse Rijk de republiek Turkije was gesticht. Bijna vijfhonderd jaar had het Ottomaanse Rijk zich weten te handhaven op het snijpunt van Oost en West, Azië en Europa. Waarom was dat dualistische aspect in de vergetelheid geraakt? Waren algemeen aanvaarde opvattingen veranderd?

De witte vesting

Soms is een roman nodig om achter de ware aard van iets te komen. In *De witte vesting*, een roman van de Turkse auteur Orhan Pamuk, die voor zijn werk de Nobelprijs heeft gekregen, vertelt hij een verhaal over identiteitsverwisseling dat vraagtekens zet bij algemeen aanvaarde opvattingen over Oost en West, het Ottomaanse Rijk en de rest van Europa. Het speelt in de zeventiende eeuw, het hoogtepunt van het Ottomaanse zelfvertrouwen en territoriale geldingsdrang. Hoja, een Ottomaanse astroloog, krijgt het gezag over een Italiaanse slaaf. De slaaf, die griezelig sterk op Hoja lijkt, is een jonge wetenschapper, geroofd door piraten. De verteller, naar de lezer aanneemt de Italiaan, vertelt zelf dat de gelijkenis tussen hemzelf en Hoja bijna eng is. Als hij Hoja ziet, is het alsof hij naar zichzelf kijkt. Hoja belooft zijn dubbelganger in vrijheid te stellen als die hem alles heeft verteld wat hij weet, van astrologie tot geneeskunde. Maar wat hij eigenlijk wil, is die dubbelganger volledig doorgronden, om zo een antwoord te vinden op de vraag: ‘Waarom ben ik wat ik ben?’²

Hoja en de slaaf zitten maanden tegenover elkaar en schrijven al hun herinneringen op in een poging het karakter van de ander te ontdekken. Eerst is

Hoja niet in staat om antwoord te geven op de vraag wie hij is, anders dan door te zeggen wat hij *niet* is. De slaaf wil dat Hoja over zijn tekortkomingen schrijft. ‘Hij had negatieve kanten, net als iedereen, en als hij daarin ging delven zou hij zijn ware zelf vinden.’ Door zijn gebreken te beschrijven zal Hoja inzicht krijgen in hoe anderen zijn geworden wat ze zijn. De slaaf, die zijn vrijheid terug hoopt te krijgen door de rollen om te draaien en aan te tonen dat hij superieur is aan zijn meester, denkt dat door dit proces van zelfreflectie en erkennen van fouten Hoja zich net zo minderwaardig zal gaan voelen als de slaaf. Maar waar ze uiteindelijk op uitkomen is een soort gelijkwaardigheid. Naast elkaar staand kijken ze in de spiegel en zien dat ze in feite een en dezelfde persoon zijn. Hoja besluit dat ze van identiteit en woonplaats gaan ruilen. Hij pakt het leven op dat de slaaf in Venetië heeft geleid en de slaaf neemt zijn plek in Istanboel in.³

Dankzij hun gecombineerde wetenschappelijke kennis weten Hoja en zijn slaaf een verbluffend nieuw wapen te maken, dat kan worden gebruikt bij het Ottomaanse beleg van de witte vesting uit de titel, in Polen. Maar de witte vesting, tegen een achtergrond van een zwart woud, is ‘mooi en onbereikbaar’. Het wapen komt vast te zitten in een moeras en is onbruikbaar. Hoja, in ongenade gevallen en bang dat hij het er niet levend vanaf zal brengen, gaat op weg naar Venetië, terwijl zijn Italiaanse dubbelganger zijn bestaan als Ottomaanse wetenschapper oppakt.* Omdat mensen over de hele wereld zo sterk op anderen lijken, lijkt het boek te zeggen, kunnen ze zo elkaars plek innemen.

De lezer denkt dat het tweetal bij de witte vesting van identiteit ruilt, maar aan het eind van het boek is niet meer vast te stellen wie de verteller is, wie de meester en wie de slaaf. Misschien zijn meester en slaaf zelfs wel dezelfde persoon. Via zijn dubbelpersonage Hoja vraagt Pamuk de lezer om na te denken over de vraag waar de grenslijn tussen het Oosten en het Westen ligt en of er eigenlijk wel zoveel verschillen zijn tussen moslims en christenen, tussen het Ottomaanse Rijk en de rest van Europa. Aan het eind zegt de Italiaan over zijn Turkse dubbelganger: ‘Ik had hem lief met de stomme weerzin en stomme vreugde van de zelfkennis.’⁵

Net als Pamuk met zijn roman doet, wil ik met dit boek aantonen dat over het Ottomaanse Rijk vaak wordt gedacht dat het geen relatie had met Europa, maar dat dat een onjuiste opvatting is. De Ottomanen heersten over een rijk dat voor een deel in Azië, maar voor een deel ook in Europa lag. Hun rijk was

* Pamuk, *The White Castle*, p. 143, 151.